

Stand van zaken, p.5

We zijn zeer verheugd dat Huis van het boek op 13 juni weer de deuren kan openen voor het publiek. Het museum is dan drie maanden gesloten geweest vanwege de maatregelen rond het coronavirus. Bezoekers kunnen de tentoonstelling rondom de Blaeu-atlas en de nieuwe tentoonstelling 'De Gemeenschap: herontdekt modernisme' bewonderen.

Digitalisering middeleeuwse handschriften, p.11

Het museum is zeer verheugd dat het mee gaat doen in een digitaliseringsproject van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. In maart werd bekend dat het Fonds KNAW Instituten de subsidieaanvraag heeft gehonoreerd. Doel van het project is om een groot publiek toegang te bieden tot scans en goede beschrijvingen van middeleeuwse handschriften.

Archief van De Renildis Handpers, p.12

Op donderdag 21 november 2019 droegen Elvira en Andreas Laudy, mede namens hun drie broers, het grootste gedeelte van het archief van De Renildis Handpers van hun vader Maurice Laudy, over aan Huis van het boek.

Met Escher uit de put

Nieuwjaarswens 1946 van Jeanne Bieruma Oosting

Nieuwjaarswens 1947 van M.C. Escher

‘Verlangend, neen hunkerend hebben wij uitgezien naar het oogenblik, waarop wij dit woord tot u konden richten.’ Zo opende in januari 1946 het eerste artikel, ‘De NEK herrezen’, van het tijdschrift *Boekcier* van de Nederlandsche Exlibris-Kring (N.E.K.). De N.E.K. werd in 1932 opgericht, met als doel het bevorderen van de kunst en de studie van het exlibris en de gelegenheidsgrafiek. In 1940 werd vrijwillig besloten de activiteiten te beëindigen, omdat men niet wilde wachten tot ‘vrijheidsbeperkende maatregelen een onvermijdelijke ondergang’ als gevolg zouden hebben. Vanaf half januari 1944 wordt de heropricting heimelijk voorbereid en op 11 juli 1945 ondertekenden Johan Schwencke, Eugène Strens en Alphons Schellart de heroprictingsakte.

Het vooroorlogse gebruik de leden namens de N.E.K. een nieuwjaarswens te sturen, wordt nieuw leven ingeblazen. Zij het wat laat, want pas half november kreeg Jeanne Bieruma Oosting hiertoe de opdracht. Door tijdsdruk komt het oorspronkelijk idee de prent te begeleiden door een gedicht van Ed. Hoornik te vervallen. Uiteindelijk lukte het Bieruma Oosting net op tijd een prent klaar te krijgen. Geheel in het teken van de herrezen N.E.K. en de naoorlogse wederopbouw liet zij op een ruïne blauwe bloemen groeien onder het motto ‘In verwoesting bloeit nieuw leven’. De litho werd door de bestuursleden matig ontvangen, hoewel men begrip had voor de uiterst korte termijn waarop de kaart moest worden geproduceerd.

Citaat uit de brief van M.C. Escher aan J. Schwencke, 11-10-1946

Ook de nieuwjaarswens voor 1947 werd pas laat in opdracht gegeven, aan Maurits Escher dit keer. Op 5 februari 1946 stuurde Escher een aantal prenten aan Johan Schwencke, waaronder drie ex librisen. In de begeleidende brief schreef hij: 'Ik doe dit gelegenheidswerk zelden met plezier, en ben dan ook met de resultaten zelden tevreden'. Dat weerhield Schwencke er niet van Escher in september 1946 te vragen de komende nieuwjaarswens voor de N.E.K. te maken. 26 september schreef Escher dat hij daartoe gaarne bereid was, maar hij wil dan wel enige duidelijkheid over het honorarium, hetgeen 'in nauw verband [staat] met het formaat. Ik beschik nog over een paar kopspalm blokjes 10x12 en 8x12 cm; groter zou ook wellicht niet nodig zijn.' Daarnaast veronderstelde hij dat er wellicht wensen bij het bestuur leven wat betreft motief en tekst. Escher zegde toe er zelf zijn gedachten over te laten gaan, en zou graag wat wensen van vorige jaren ontvangen: 'al was het alléén maar om te weten wat ik niet moet doen'.

Op 2 oktober aanvaardde Escher het geboden honorarium en schreef hij: 'Zodra ik een schets kan toonen, zal ik U die opsturen. Dat zal wel een paar weken duren [...]. Het vinden van een pakkend onderwerp is wellicht het belangrijkste van mijn taak en gezien de verwarde wereld waarin wij leven, ook m.i. minder eenvoudig dan in een tijdperk van rust en welvaart. Reeds spelen mij allerlei voorstellingen door het hoofd; het is vooral moeilijk om niet in afgezaagde banaliteiten te vervallen. Ik blijf mij aanbevelen

houden voor een suggestie Uwerzijds. Het liefst zou ik natuurlijk iets maken wat in verband staat met mijn persoonlijke hobby voor de regelmatige vlakverdeling, zooals die zich uit in de meeste mijner prenten der laatste jaren, maar ik vrees dat het onmogelijk zal zijn wegens het kleine formaat, maar hoe dan ook, ik beloof U dat ik mijn best zal doen!...

Enige dagen later meldde Alphons Schellart aan zijn medebestuurleden dat men akkoord is gegaan met een hoger honorarium dan men voor ogen had, maar dat ook Escher water bij de wijn heeft gedaan. Hij verwacht dat de nieuwjaarswens apart van het verenigingsblad Boekier verzonden zal moeten worden, omdat dit nummer al op 15 december verschijnt. Escher ging echter voortvarend te werk. Al op 11 oktober kwam hij met een ontwerp tekening en schreef hij aan Schwencke: 'Wat dunkt u van dit idee? Mijn vrouw vindt het te pessimistisch. Men zou er lang over kunnen debatteren of wij inderdaad heden nog in de put zitten. Persoonlijk ben ik wel van die meening en het dunkt mij zelfs de vraag of wij er ooit uit zullen komen. In zoverre zou het onderschrift dan van te veel ongemotiveerde zelfverzekerdheid getuigen en beter te vervangen zijn door de vraag: komen wij er uit? Maar dat leek mij niet optimistisch genoeg als nieuwjaarswensch. Eventueel zou ik de bovenste ring van 8 steenen kunnen verwijderen, waardoor het gat dat met de buitenlucht communiceert groter wordt, het gehele toekomstbeeld (boom, huis, lucht, vogels) groter, en de handen van den klimmer dichter bij

Brief van M.C. Escher aan J. Schwencke, 11-10-1946

de rand van de put komen. Natuurlijk ben ik bereid dergelijke veranderingen aan te brengen, als ook de gewijzigde tekst, zoo U dat wenscht.'

Op de bijgeleverde schets is het door Escher gewenste scherpe contrast tussen het donker van de put en het licht daarbuiten nog niet duidelijk genoeg, 'daartoe leent zich de houtgravuretechniek beter'. Verder worstelt hij nog wat met het perspectief. Het was Eschers bedoeling, dat de klimmer zelf zag wat het plaatje toonde. Perspectivisch zou het beter zijn beide handen naast elkaar dezelfde sport of kram te doen omklemmen, maar dat zou de klim-suggestie verzwakken. Een voorstelling waarin de beschouwer vanaf de begane grond in de put kijkt, waar iemand bezig is uit te kruipen, zou volgens Escher de grondgedachte te veel verzwakken, 'omdat ik uitga van de vooronderstelling dat wij nog in de put zitten, en er dus niet (als een soort van godheid) de mensheid uit zien kruipen'. Escher doet nog enige suggesties voor een alternatieve voorstelling, zoals Vader Tijd die aan het weefgetouw zittend de toekomst weeft, of Vader Tijd die aan een brede cilinder draait, 'waarom-heen, als een brede band uit het eeuwige sterrenrijk de toekomst, via het heden, wordt opgewikkeld'. Hierbij

plaatste hij wel de kanttekening dat deze in een klein prentje moeilijk te verwezenlijken zijn, en daarbij voor het publiek waarschijnlijk te duister. 'U ziet: ik sta niet kritiekloos tegenover mijn product, en ben eventueel zelfs bereid geheel overnieuw te beginnen met een totaal andere voorstelling hoewel ik U niet kan garanderen dat het mij lukken zal daarin te handhaven het m.i. geslaagde beeld van heden en toekomst die scherp gescheiden zijn.'

Op 18 oktober rapporteert Schellart aan Strens dat het ontwerp van Escher door leden van het bestuur van enige correcties was voorzien, maar 'het idee is origineel en waard om te worden uitgevoerd: een vent die uit een put kruipt en de wereld ziet.' In een brief van 22 oktober blijkt dat Escher bereid is een aantal gesuggereerde wijzigingen aan te brengen. Zo wordt de emmer inderdaad op de rand geplaatst en worden de klimijzers gewijzigd, zodat ze sporten van een ladder vormen 'die meer aan constructieve eischen voldoet'. Hoewel hij het in eerste instantie ook zelf overwogen had, zag hij af van de suggestie om de putboog van smeedijzer te maken. De verfijnde uitwerking daarvan zou op het kleine formaat moeilijkheden opleveren. Daarnaast heeft hij zijn tekst 'Wij komen er uit!' gehandhaafd, omdat de door het bestuur geopperde wijziging 'mij niet eenvoudig genoeg, niet krachtig genoeg en te lang voorkomt.'

Op 27 november schreef Eugène Strens aan zijn medebestuurleden: 'Proef Escher in dank ontvangen. Weliswaar niet om wild-enthousiast van te worden, maar wij komen toch beter tevoorschijn dan vorig jaar. Ik zou wel eens willen weten, hoeveel mensen niet zoo spoedig in de gaten zullen hebben, dat wij "uit den put" moeten komen.' Drie dagen later reageert Alphons Schellart: 'Ik vind het juist wel grappig, dat de leden moeten piekeren, wat voor voorwerp deze tunnel is. De schoonheid van het prentje ligt wel boven de grond, dat ben ik met ES eens.'

De schoonheid ligt inderdaad boven de put, en hoewel het nu nog wat vroeg is voor een nieuwjaarswens, wil ik de (uiteindelijk) positieve boodschap van Escher aan ons, graag met u delen.

Er is licht aan het einde van de put. Wij komen er uit!

Rickey Tax
hoofd collectiebeheer

Agenda

Kijk voor de meest recente gegevens op www.huisvanhetboek.nl of abonneer u op onze maandelijkse digitale nieuwsbrief (klik op Aanmelden nieuwsbrief op de homepage).

Tentoonstellingen

N.B. Huis van het boek opent de deuren weer vanaf zaterdag 13 juni. Met inlooptijden zorgen we voor een optimale spreiding van bezoekers. Toegang is alleen mogelijk met een online ticket. Dit geldt ook voor houders van de Museumkaart en andere ledenpassen. Tickets zijn naar verwachting vanaf 1 juni online te bestellen. Alle data zijn voorlopig onder voorbehoud van de maatregelen rond het coronavirus. Kijkt u op de website voor actuele informatie over uw bezoek en over de tentoonstellingen.

- **13 juni t/m 27 september 2020**
Tentoonstelling 'De atlas van Blaeu: een wereldboek'
- **10 oktober 2020 t/m eind januari 2021**
Tentoonstelling 'Ruud de Wild, songbook'

TWEDE VERDIEPING

- **13 juni t/m 6 september 2020**
Tentoonstelling 'De Gemeenschap: herontdekt modernisme'

ACTIVITEITEN

Zomervakantie

- **Op dinsdag en donderdag in de zomervakantie**
21, 23, 28 en 30 juli en 4, 6, 11, 13, 18, 20, 25 en 27 augustus

Open Schilderatelier

Ook deze zomervakantie kun je in de prachtige tuin van Huis van het boek weer naar hartenlust komen schilderen en tekenen. Kinderen worden uitgenodigd om hun creatieve talent te laten zien. Op dinsdag is natuur het thema en op donderdag draait alles om portretten. Kom je ook?

De tuin van het museum is groot genoeg, dus we kunnen de schildersezels door de hele tuin verspreiden en zo voldoende afstand tot elkaar bewaren. Bovendien werken we lekker in de frisse lucht! We hebben maar een heel beperkt aantal plekken, dus reserveren is verplicht. Als het slecht weer is, kan het Open Schilderatelier helaas niet doorgaan. Kijk voor de laatste stand van zaken op www.huisvanhetboek.nl

Tijd: van 12 - 13.30 uur en 14 - 15.30 uur
Voor kinderen vanaf vijf jaar Prijs: € 5. Voor kinderen met een VakantiePas € 2,50 (incl. museumentree)
Let op: ouders/verzorgers mogen hun kinderen alleen halen en brengen. Als ze ondertussen het museum willen bezoeken, moeten zij voor zichzelf online reserveren en betalen. Reserveren verplicht via www.huisvanhetboek.nl

- **Zaterdag 5 en zondag 6 september**
Maakdagen van de Crafts Council Nederland: workshop boekbinden voor jong en oud o.l.v. boekbinder Melinda Koopman

- **Vanaf 5 september bent u weer welkom op de museumzolder.**

Elke zaterdag van 12 - 16.30 uur
Schrijven als een monnik: workshop kalligrafieren met een ganzenveer.

Elke zondag van 12 - 16.30 uur
Open drukkerij: professionele drukkers vertellen meer over het drukkersambacht.

Museumwinkel

Helaas zijn de museumwinkel en ook het museumcafé in verband met de coronamaatregelen voorlopig gesloten. Graag wijzen wij u op twee boeken die onlangs zijn verschenen:

Lex van de Haterd, *De Gemeenschap en het modernisme*, uitgeverij Uit het lood (www.uitthelood.nl)

Martine Bruin, Garrelt Verhoeven en Ruud de Wild, *Song Book van Ruud de Wild. Reis naar de oorsprong van het Nederlandse lied*, Walburg Pers (www.walburgpers.nl)

Beste Vrienden,

Velen hebben het al verzucht en ook ik doe het hier: het zijn rare tijden. De maatregelen ter voorkoming van verspreiding van het coronavirus hebben grote effecten op het museum, op mijn collega's die (bijna) allemaal sinds 14 maart verplicht thuiswerken en natuurlijk ook op de mensen om ons heen. Heel jammer is het dat ons mooie museum gesloten is geweest voor u.

Gelukkig lijkt het erop dat het museum de crisis financieel goed doorkomt. De inkomsten uit de kaartverkoop maar ook uit educatieve groepen en de opbrengsten van de zakelijke markt zijn weliswaar

Maar terug naar het nu, Huis van het boek in coronatijd. Het was voor mij heel inspirerend om de creativiteit te zien die direct na de afkondiging van de sluiting vrijkwam bij collega's en vrijwilligers. Dat leidde tot een stroom aan leuke video's die u op onze website kunt bekijken. Ook kunt u dankzij onze conservator oude collecties sinds kort de Rijmbijbel online helemaal doorbladeren. Doe dit vooral als u een momentje over heeft, het is echt een mooie ervaring.

Op het moment dat u dit leest, zijn we hopelijk (bijna) open voor publiek en ontvangen we u weer in het huis van de baron. Wij moeten natuurlijk voldoen aan de voorwaarden van het RIVM. Dat betekent dat we helaas

niet alle zalen open kunnen stellen. Ook moeten we u vragen om vooraf een kaartje te kopen.

Op 13 juni a.s. heropent het museum met twee tentoonstellingen. Op de begane grond vindt u de tentoonstelling rondom de Blaeu-atlas. Deze tentoonstelling was in het voorjaar al kort te zien. Te kort wat ons betreft, vandaar deze tweede kans.

De nieuwe tentoonstelling 'De Gemeenschap: herontdekt modernisme' is op de tweede verdieping te zien. De tentoonstelling 'Ruud de Wild, Songbook. Reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken' die half maart klaar was om te worden geopend, stellen we uit naar 10 oktober. Omdat dit nog een tijd duurt, maken we op dit moment

Het kastje van de Buurtbieb voor het museum. De Buurtbieb is een initiatief van Theater de Vaillant i.s.m. Huis van het boek.

volledig opgedroogd, maar door de toegezegde steun van de overheid maken we ons op dit moment nog geen grote zorgen over ons voortbestaan. Waarmee niet gezegd is dat het alleen maar goed gaat. Het museum heeft 2019 goed afgesloten met ruim 28.000 bezoekers, waarmee het een van de beste jaren ooit was. Het is natuurlijk teleurstellend dat we deze stijgende lijn nu niet voort kunnen zetten. Daarnaast hebben we als museum eigenlijk sinds de grootschalige bezuinigingen van 2012 structureel te weinig geld voor onze ambitieuze doelstellingen. De komende jaren zullen daarom voor een groot deel in het teken staan van het verhogen van onze inkomsten.

een online versie van de tentoonstelling. Helaas is alles wat ik hiervoor genoemd heb onder voorbehoud: we weten immers niet wat er precies gaat gebeuren de komende tijd. Ik wil u dan ook adviseren om de online media van het museum goed in de gaten te houden. Mijn collega's delen hier alle laatste beschikbare informatie en dat is natuurlijk heel belangrijk want ondertussen weten we dat de wereld van de ene op de andere dag volledig kan veranderen.

Voor nu veel leesplezier en hopelijk tot snel,
Sandra Bechtholt
directeur

Belicht en bewaard

Collegereeks Studium Generale over foute en verboden boeken

Ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Foute boeken?' organiseerde Studium Generale van de Universiteit van Leiden in het najaar van 2019 een reeks interessante colleges. Deze colleges gingen over foute en/of verboden boeken in vier verschillende academische vakgebieden: de natuurwetenschappen, filosofie, politiek en letterkunde. Sprekers waren: hoogleraar Geschiedenis van de natuurwetenschappen aan de Universiteit Leiden Frans van Lunteren, emeritus hoogleraar moderne

Nederlandse letterkunde aan de UvA Marita Mathijssen, universitair docent Nieuwe geschiedenis aan de UvA Willem Melching en neerlandicus, boekhistoricus en zelfstandig onderzoeker Rietje van Vliet. De lezingenreeks werd geopend door een college van gastconservator van de tentoonstelling 'Foute boeken?' Bert Sliggers. De reeks kwam tot stand in samenwerking met Huis van het boek naar aanleiding van deze tentoonstelling. De goed bezochte lezingen vonden plaats in

het Wijnhavengebouw van de Universiteit Leiden aan de Turfmarkt in Den Haag. Huis van het boek hoopt in de toekomst vaker samen te werken met Studium Generale Leiden. Inmiddels zijn deze interessante colleges online gezet door de Home Academy.

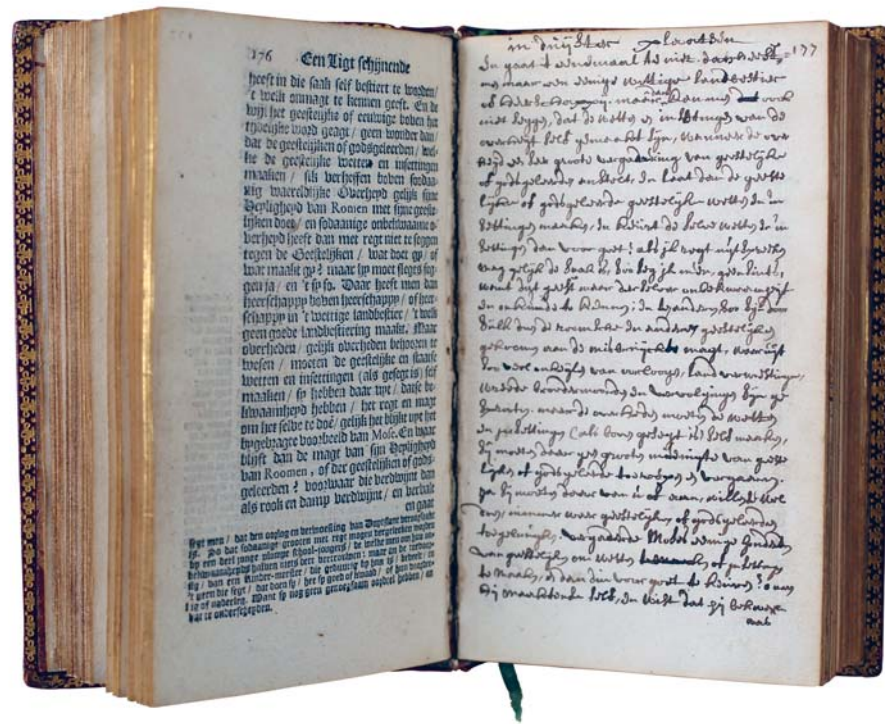
Kijk voor meer informatie (en de tijdelijke aanbieding) op hun website: <https://www.homeacademy.nl/products/verboden-boeken/>.

Koerbagh in Rijnsburg

Voor de tentoonstelling 'Adriaan Koerbagh. Eerherstel voor een dwarse denker' in het Spinozahuis in Rijnsburg leende het museum een van de exemplaren uit van Koerbaghs *Een ligt schijnende in duistere plaatsen* (Amsterdam, 1668). Adriaan Koerbagh (1633-1669) was er, net als Spinoza, van overtuigd dat de mens God alleen kan leren kennen door de rede. In zijn boek veegt hij de vloer aan met tal van

theologische begrippen en dat werd hem niet in dank afgenomen. *Een ligt* werd in beslag genomen toen het half gedrukt was. Koerbagh werd in Amsterdam berecht en opgesloten in het Rasphuis, waar hij op 32-jarige leeftijd van uitputting overleed. Twee exemplaren van *Een ligt schijnende in duistere plaatsen* zijn bewaard gebleven. De tekst is daarin met de hand voltooid en beide exemplaren bevinden zich in

de collectie van Huis van het boek. Bij de tentoonstelling in het Spinozahuis die vanaf 15 november 2019 was te zien, verscheen een boek geschreven door de maakster van de tentoonstelling, Hannah Laurens: *De rede. Bron van geluk voor iedereen. Een inleiding tot de filosofie van Adriaan Koerbagh (1633-1669)*. (Nijmegen, Vantilt, 2019)

Overgang van druk naar handschrift in *Een ligt schijnende in duistere plaatsen*

Writers Unlimited te gast bij Huis van het boek

Net als in voorgaande jaren mocht Huis van het boek half januari 2020 gastheer zijn voor de writers meeting van Writers Unlimited. Dit is een besloten bijeenkomst die voorafgaand aan het vijfdaagse festival wordt georganiseerd om de deelnemende auteurs aan elkaar voor te stellen. Door middel van een groepsgesprek en lunch in het sfeervolle koetshuis van het museum leren zij elkaar beter kennen voordat zij aan het intensieve programma van lezingen en panelgesprekken beginnen.

De editie van 2020 was een jubileumeditie, het festival vierde zijn vijftienvijftig jarig bestaan. Onderdeel van het programma in Huis van het boek was een ontvangst op de Boekzaal door conservator oude collecties Erik Geleijns. Hij vertelde over het ontstaan van het museum en liet het zeer geïnteresseerde gezelschap, onder wie Cynthia McLeod en Antjie Krog, een aantal hoogtepunten uit de oude collectie zien, onder andere de fragmenten van de Gutenberg-bijbel en een door Nicholas Jenson in Venetië gedrukte bijbel. Ook een boek dat ooit eigendom was van Erasmus kon op enthousiast commentaar rekenen.

V.l.n.r.: Cagla Meknuze, Sait Fehmi Agduk, Erik Geleijns, Cynthia McLeod, Angelina Enny, Antjie Krog, Barbara den Ouden, Goenawan Mohamad, Ellah Wakatama Allfrey en Gerlinda Heyweggen.

V.l.n.r. Petina Gappah, Fiep van Bodegom, Antjie Krog, Barbara den Ouden en Goenawan Mohamad.

Studenten UvA op bezoek

Op 24 januari jl. brachten studenten van Claudine Chavannes-Mazel en Irene van Renswoude (Universiteit van Amsterdam) in het kader van hun vak 'Manuscript en miniatuur' een bezoek aan het museum. Claudine gaf een college over miniaturen en de beroemde Rijmbijbel van Jacob van Maerlant uit 1332, met vanzelfsprekend uitgebreide aandacht voor de miniatuur

van het beleg van Jeruzalem. Behalve de Rijmbijbel kwam een aantal andere topstukken aan de orde: de Franse vertaling van Aristoteles' *Ethica*, in de veertiende eeuw gemaakt voor koning Charles V van Frankrijk, het handschrift van de *Roman de la rose* en een van onze exemplaren van de laatmiddeleeuwse *Biblia pauperum*. In de weken voorafgaand

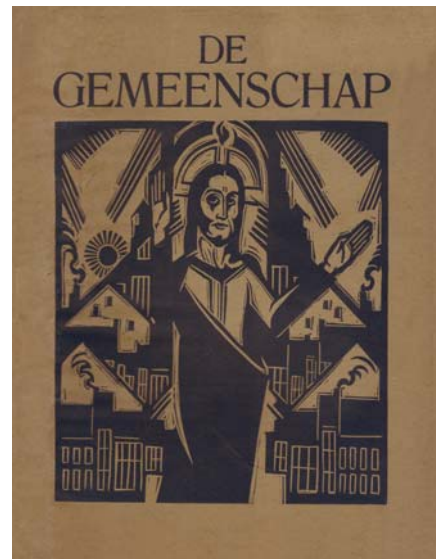
aan het college hadden de studenten het museum al bezocht om de handschriften uitgebreid te bestuderen. Na afloop van het college gaven ze enthousiaste presentaties over 'hun' boeken. Het was volgens alle aanwezigen een zeer geslaagde middag.

De Gemeenschap: herontdekt modernisme

‘De Gemeenschap: herontdekt modernisme’ is een tentoonstelling waarin de modernistische omslagen van het culturele tijdschrift *De Gemeenschap* (1925-1941) en de boekomslagen van de gelijknamige uitgeverij centraal staan. De term ‘modernisme’ wordt hier gebruikt als verzamelnaam voor de moderne stromingen in kunst en literatuur van het interbellum. De tentoonstelling is samengesteld door ondergetekende, tevens auteur van het boek *De Gemeenschap en het modernisme*, dat tegelijk met deze expositie verschijnt bij uitgeverij Uit het lood.

Tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap

In januari 1925 komt het eerste nummer van het tijdschrift *De Gemeenschap* uit met een houtsnede van de Limburgse kunstenaar Henri Jonas op het omslag: een zegenende Christus tussen rokende fabrieksschoorstenen. Een illustratie die gezien kan worden als een redactioneel statement: *De Gemeenschap* wil zich profileren als een modern, maatschappelijk betrokken, katholiek tijdschrift.

De eerste redactie bestaat uit een groepje jonge katholieken (allemaal twintigers) uit Utrecht: de journalist en dichter Jan Engelman, de onderwijzer Henk Kuitenbrouwer en de architect Willem Maas. Het redactiesecretariaat is in handen van Albert Kuyle, pseudoniem van Louis Kuitenbrouwer, die ook journalist en dichter is en de jongere broer van Henk. *De Gemeenschap* wil onafhankelijk zijn en stelling nemen, werken vanuit de katholieke beginselen, maar onafhankelijk van de katholieke kerk en van

de Rooms-Katholieke Staatspartij. Het tijdschrift bevat artikelen over levensbeschouwing, maatschappij en kunst. Niet alleen katholieke auteurs, beeldende kunstenaars en vormgevers leveren hun bijdragen. Het tijdschrift stelt zich ook open voor kunstenaars en schrijvers die niet van katholieken huize zijn, zoals Sybold van Ravesteyn, Hendrik Marsman en Theun de Vries.

Op het eind van hetzelfde jaar 1925 start *De Gemeenschap* ook een uitgeverij. Directeur Albert Kuyle wil naast het tijdschrift graag boeken uitgeven die hem de mogelijkheid bieden om ook langere teksten te publiceren, het prestige van het tijdschrift te vergroten en daardoor het aantal abonnees positief te beïnvloeden. De eerste uitgaven volgen elkaar al snel op: boeken van Albert Helman, Hendrik Marsman, Jan Engelman, Anton van Duinkerken, Ferdinand Bordewijk en vele anderen.

Charles Nypels en het expressionisme

Albert Kuyle en Jan Engelman, die voor het tijdschrift min of meer als hoofdredacteur fungeert, trekken de Limburgse drukker en ontwerper Charles Nypels voor de vormgeving aan. Nypels is vanaf het eerste nummer van *De Gemeenschap* in januari 1925 als typografisch adviseur betrokken. Hij maakt het basisontwerp voor het tijdschrift en geeft vanaf 1927 verschillende boeken vorm. In de tentoonstelling is speciale aandacht voor deze meester-drukker, enerzijds omdat hij voor de vormgeving van *De Gemeenschap* van groot belang is geweest, anderzijds omdat *Huis van het boek* beschikt over het archief van Charles Nypels. Derhalve beschikt het met proefdrukken, brieven en persoonlijke documenten over prachtig en interessant materiaal voor deze tentoonstelling.

In totaal geeft Nypels 27 edities uit het fonds van *De Gemeenschap* vorm. Veertien keer maakt hij daarbij gebruik van illustraties en houtsneden van de Vlaamse beeldhouwer en graficus Jozef Cantré. Sommige van deze uitgaven behoren tot de mooiste van het *Gemeenschap*-fonds. Vooral de vier boeken in de *Dom*-serie, in een beperkte oplage van 150 exemplaren in 1927 en 1928 uitgegeven, zijn typografische juweeltjes. Ook de *Gemeenschap*-uitgave *Het wereldorgel* van Anton van Duinkerken uit 1931 is bijzonder. Dit boek bevat 34 penseeltekeningen, gedrukt in geel en zwart, van de hand van de Limburgse kunstenaar Charles Eyck.

Voor het tijdschrift *De Gemeenschap* ontwerpt Nypels tussen 1933 en 1936 nog een achttal omslagen. Van twee ervan is zeker dat Nypels de vormgever is (omdat het in het colofon wordt vermeld), de zes andere schrijf ik aan hem toe op basis van stilistische kenmerken, daartoe mede gemotiveerd door een aantal proeven voor omslagontwerpen van *De Gemeenschap* die ik tegenkwam in het Nypels-archief van Huis van het boek. Aan deze covers is te zien dat Nypels de uitbundige,

expressionistisch georiënteerde vormgeving van de jaren twintig achter zich heeft gelaten. Onder invloed van de Nieuwe Zakelijkheid in de kunst worden zijn ontwerpen soberder en functioneler. Bij de genoemde acht omslagen gaat het om eenvoudige en strak vormgegeven letterontwerpen.

Constructivisme

Waar Charles Nypels vooral heeft bijgedragen aan de expressionistische vormgeving van *De Gemeenschap*, zijn het de architecten Willem Maas, Sybold van Ravesteyn en Gerrit Rietveld die het constructivisme hebben geïntroduceerd in *De Gemeenschap*. Met name in de eerste drie jaargangen (1925-1927) nemen zij een groot deel van de omslagontwerpen voor hun rekening. Het betreft vrijwel allemaal grafische ontwerpen die aansluiten bij het avant-gardistische werk van het Russisch constructivisme, Bauhaus en De Stijl. In hun ontwerpen maken genoemde architecten veel gebruik van lijnen, rechthoeken en cirkels die in twee of drie kleuren gedrukt zijn. De keuze voor deze drie beeldelementen ter ondersteuning van de typografie is bij een architect natuurlijk niet toevallig. Veel architecten houden zich in die tijd met meubelontwerpen bezig en de parallel met de lat, de plank en het rondhout ligt dan voor de hand.

Nieuwe Zakelijkheid

Eind jaren twintig ontstaat een nieuwe stroming in de literatuur en de beeldende kunst: de Nieuwe Zakelijkheid. Deze literatuur wordt gekenmerkt door een sobere stijl en een zo functioneel mogelijk taalgebruik. Proza waarin het moderne levensgevoel tot uiting wordt gebracht, dat afstand neemt van emoties en psychologie en met onderwerpen als bijvoorbeeld de stad en het verkeer op een directe manier een weergave wil geven van het gewone leven. De romans van Ferdinand Bordewijk, *Bint*, *Blokken en Knorrende beesten*, alle drie door uitgeverij *De Gemeenschap* uitgegeven, zijn daar bekende voorbeelden van. De schrijfstijl van Bordewijk, en van andere auteurs van de Nieuwe Zakelijkheid, is geïnspireerd op moderne montagetechnieken in de film en de fotografie van die tijd. Ook de vormgeving van tijdschrift en boekuitgaven van *De Gemeenschap* wordt in de periode 1930-1934 sterk beïnvloed door de Nieuwe Zakelijkheid. De belangrijkste ontwerper en vormgever is Andries Oosterbaan, directeur van drukkerij Lumax in Utrecht waar het tijdschrift en veel van de boeken van *De*

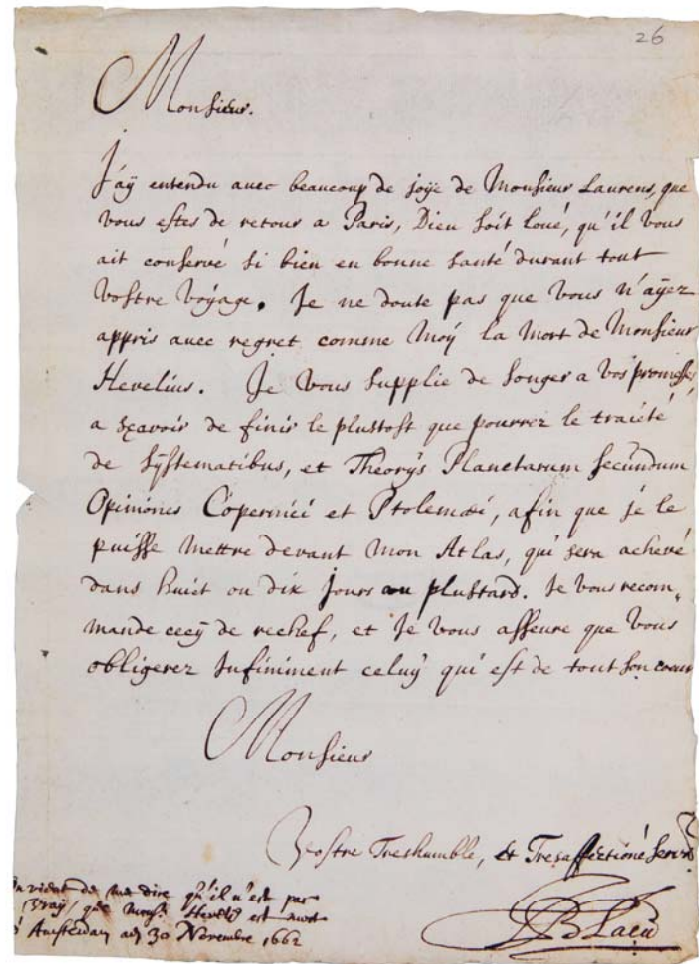

Gemeenschap in deze periode worden gedrukt. Ook de vormgever Paul Schuitema heeft enkele vernieuwende ontwerpen voor *De Gemeenschap* gemaakt, waarbij hij o.a. gebruik maakt van foto's van Germaine Krull. Oosterbaan past af en toe fotomontages van Kees Strooband in zijn ontwerpen in.

In de loop van 1933 ontstaan er problemen in de redactie, met name tussen Jan Engelman en Albert Kuyle, die zowel vanwege verschil van mening over persoonlijke levensstijl als over politieke keuzes niet meer met elkaar door een deur kunnen. Albert Kuyle ontwikkelt zich in fascistische richting en Jan Engelman en Anton van Duinkerken, die in 1929 de redactie is komen versterken, blijven in de democratie geloven. Per 1 januari 1934 richt Kuyle met zijn broer een concurrerend tijdschrift op: *De Nieuwe Gemeenschap*. De gloriejaren van *De Gemeenschap* is voorbij, ook al blijft het blad nog tot september 1941 bestaan, waarna het door de Duitse bezetter wordt verboden.

Lex van de Haterd
gastcurator

Een brief van Joan Blaeu

Tot en met 27 september 2020 is in het museum de tentoonstelling 'De atlas van Blaeu. Een wereldboek' te zien. Huis van het boek bezit een prachtig exemplaar van de Atlas maior van Joan Blaeu uit 1662-1663, uitgebreid met stedenboeken en een zeeatlas. Door het grote formaat van de banden komt de atlas bijna nooit uit de kast. Uw conservator was dan ook verheugd dat zich een kans voordeed de atlas te laten zien in de zalen op de tweede verdieping.

Een tijdje geleden waren we bij het catalogiseren al een brief van Joan Blaeu (1598-1673) tegengekomen en bij het samenstellen van de tentoonstelling pakte ik die er natuurlijk bij. De (Franse) brief, van 30 november 1662, is gericht aan een onbekende in Parijs. Blaeu schrijft dat hij verheugd is te hebben vernomen dat de geadresseerde veilig in Parijs is aangekomen. Daarna meldt hij dat hij heeft gehoord dat 'monsieur Hevelius' is overleden. Dat betreft de Poolse astronoom Johannes Hevelius – onderaan de brief schrijft Blaeu dat men

hem net verteld heeft dat Hevelius (1611-1687) helemaal niet dood is. Daarna vraagt Blaeu naar de tekst die de geadresseerde had toegezegd over de 'Copernicaanse en Ptolemeïsche theorieën van het zonnestelsel'. Hij wil die graag zo snel mogelijk hebben, zodat hij hem kan toevoegen aan het voorwoord van 'zijn atlas'. Gezien de datum van eind 1662 moet dat wel over de Atlas maior gaan.

Die brief moest in de tentoonstelling. Maar aan wie is hij gericht? Volgens een oude lijst was de geadresseerde niemand minder dan Christiaan Huygens. Op aanraden van Huygenskenner en oud-conservator van de Koninklijke Bibliotheek Ad Leerintveld nam ik contact op met wetenschapshistoricus Rienk Vermij (University of Oklahoma) en met Joella Yoder, samensteller van de catalogus van de papieren van Christiaan Huygens in de UB Leiden. Beiden hadden bezwaren tegen de identificatie met Huygens: de tekst die uiteindelijk in de Atlas maior terecht kwam, is zo algemeen dat 'iedere wiskundige hem geschreven had kunnen hebben' (Vermij), en Huygens was eind 1662 niet in Parijs maar in Den Haag. Zowel Vermij als Yoder suggereerden een andere naam: die van de wiskundige en astronoom Ismael Boulliau (1605-1694).

Uiteindelijk was het Henk Nellen van het Huygens Instituut die het verlossende antwoord gaf. Nellen promoveerde in 1980 op het correspondentienetwerk van Boulliau. Hij wist dat er in de Bibliothèque nationale in Parijs een verzameling brieven ligt van en aan Boulliau, waaronder een eerdere (ook Franse) brief van Blaeu. Op 19 mei 1662 schreef hij Boulliau, die zich toen in Den Haag bevond: 'Wat betreft de vertaling van mijn Atlas, die is voltooid, maar zo gauw U ons werk over de Harmonia macrocosmica klaar hebt, zal ik die in handen geven van eerderegenoemde heer (François Du Laurent), om het te laten vertalen' [vertaling EG]. Kennelijk had Boulliau tijdens zijn verblijf in de Republiek toegezegd een tekst te schrijven voor het voorwoord van de Atlas maior. Onze brief is een (laatste?) poging van Blaeu om die tekst te bemachtigen. Waarschijnlijk heeft Boulliau hem nooit aangeleverd.

Erik Geleijns
conservator oude collecties

Middeleeuwse handschriften Huis van het boek gedigitaliseerd

Getijdenboek van de Meester van Katharina van Kleef, vijftiende eeuw

Huis van het boek beheert een collectie van zo'n 250 middeleeuwse handschriften. Daar behoren bekende topstukken toe, zoals de vermaarde Rijmbijbel van Jacob van Maerlant uit 1332 en het getijdenboek van de Meester van Katharina van Kleef uit de vijftiende eeuw, maar ook vele vroegmiddeleeuwse teksthandschriften – het oudste is een bijbelfragment uit de zesde eeuw. Net als de andere collecties willen we die handschriften graag zo goed en zo veel mogelijk laten zien en ze beschikbaar stellen aan onderzoekers. Maar dat kan niet altijd – boeken kunnen niet lang achtereen open liggen, want dat veroorzaakt al gauw schade aan de band of verkleuring van de pigmenten van de miniaturen. De oplossing is natuurlijk om de handschriften te digitaliseren. We zijn dan ook erg blij dat we mee gaan doen in een digitaliseringsproject van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. In maart hoorden we dat het Fonds KNAW Instituten een subsidieaanvraag heeft gehonoreerd voor de bouw van een portaal waarin middeleeuwse handschriften in Nederlandse collecties ontsloten zullen worden. Het doel van dat project is om een groot publiek toegang te bieden tot scans en goede beschrijvingen van middeleeuwse handschriften.

Pilot met Tresoar en Athenaeumbibliotheek

Het project begint met een pilot, waarin handschriften uit de collecties van Huis van het boek, Tresoar

in Leeuwarden en de Athenaeumbibliotheek in Deventer zullen worden gescand. In dat eerste project worden ca. tweehonderd handschriften gedigitaliseerd. Hoe dat precies in zijn werk moet gaan, wordt momenteel uitgedacht. Waarschijnlijk zal er gebruik gemaakt worden van een mobiel scanapparaat, dat als voordeel heeft dat de handschriften door de instellingen zelf en 'in huis' gescand kunnen worden. Uiteindelijk is het streven om alle middeleeuwse handschriften uit Nederlandse collecties onder te brengen in een zo open mogelijk platform, gebouwd met open source software en voorzien

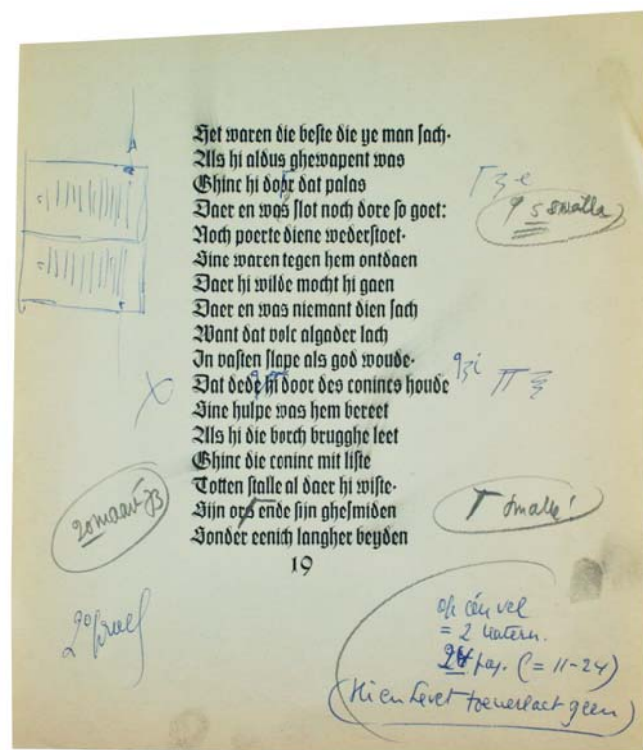
van een copyright-licentie die de gebruiker zo veel mogelijk rechten geeft: idealiter kunnen gebruikers de afbeeldingen niet alleen bekijken, maar ook in hoge kwaliteit downloaden en gratis gebruiken in al dan niet academische publicaties. Het lichtende voorbeeld is het Zwitserse project eCodices, A Virtual Manuscript Library of Switzerland. Het Nederlandse project heet dan ook (voorlopig) eCodicesNL (zie <https://www.huygens.knaw.nl/projecten/ecodicesnl/>). Het gebruik van internationale standaarden en het navolgen van internationale modellen maakt het mogelijk het portaal te koppelen aan andere virtuele bibliotheken.

Het project wordt geleid door drie mensen: prof. dr. Irene van Renswoude, senior onderzoeker bij Huygens ING en bijzonder hoogleraar Wetenschap van het handschrift in relatie tot de beschavingsgeschiedenis (Universiteit van Amsterdam), prof. dr. Mariken Teeuwen, senior onderzoeker bij Huygens ING en bijzonder hoogleraar Transmissie van middeleeuwse Latijnse teksten (Universiteit Utrecht), en drs. Renée Schilling, junior onderzoeker bij Huygens ING. Het project gaat in september 2020 van start en heeft een looptijd van twee jaar.

Erik Geleijns,
conservator oude collecties

De Renildis Handpers

Op donderdag 21 november 2019 droegen Elvira en Andreas Laudy, mede namens hun drie broers, het grootste gedeelte van het archief van De Renildis Handpers van hun vader, over aan Huis van het boek. Deze collectie bestaat uit diverse archiefdozen met correspondentie, een doosje met stukken linoleum, twee grote dozen met ontelbare proefdrukken, probeersels, ontwerpen en aanzetten van zowel gerealiseerde als van nooit tot stand gekomen uitgaven, en meer dan driehonderd zogenaamde ‘zwarte proeven’.

Tweede proef Karel ende Elegast

Op 2 maart 1951 koopt Maurice Laudy (1920-1996) voor fl. 70,15 een kleine Albion drukpers die wordt geïnstalleerd op de eerste verdieping van het pand Achter Sint Pieter 4 in Utrecht, waar Laudy's verloofde Diet van Dullemen op kamers woont. Aanvankelijk bedrukken Diet en Maurits, omdat ze nog geen letters hebben, stukjes stof met door Maurits uit linoleum gesneden voorstellingen. Het eerste gedrukte boekje, Novalis' *Geistliches Lied* verschijnt in de zomer van 1952 onder het imprint 'dide & danke'. Laudy drukt de oplage van tien exemplaren op verzoek van de student Kees Rood met wie hij bevriend is geraakt. Een jaar later verschijnt in een oplage van negentien exemplaren: Michel de Montaignes *De la Poésie*. In dit boekje wordt de naam Renildis voor het eerst gebruikt. Beide boekjes zijn gezet uit de Grotius van S.H. de Roos.

Vanaf 1954 is Laudy, geboren in Heerlen maar wonend in Utrecht waar hij net als Rood Nederlandse taal- en letterkunde heeft gestudeerd, werkzaam als leraar Nederlands aan het R.K. Lyceum voor meisjes 'Fons Vita' in Amsterdam. Dit is een betrekking die hij tot 1969 zal vervullen. In december 1955 trouwen Maurice Laudy en Diet van Dullemen. Ze kunnen enkele kamers plus de zolder betrekken op het adres Achter den Dom 26, het pand in Utrecht dat ze in 1986 in eigendom verwerven en waar beiden tot hun overlijden zullen blijven wonen.

In 1957 verschijnt *Maastrichtse suite voor Fernand Lodewick van Pierre Kemp*, een van Laudy's favoriete auteurs. Hij beschouwt dit zelf als 'het eerste boek van de Renildis Handpers te Utrecht'. Als de drukker, die bijna al zijn boeken van een volgnummer voorziet in 1996 overlijdt, vermeldt het colofon van zijn laatste boek, Karel van de Woestijnes *Binnenhuis*: 'Dit is het 76-ste boek van De Renildis Handpers Achter den Dom;'

Proefdrucken Karel van de Woestijnes *Binnenhuis*

Zesenzeventig boeken in bijna vijftig jaar, het lijkt niet veel. Maar dat aantal is bedrieglijk. Soms blijft een volgnummer om onachterhaalbare redenen achterwege, en aan de jaarlijkse kerst- en nieuwjaarswens wordt alleen een volgnummer toegekend als die wens in de vorm van een boek(je) verschijnt. Bovendien drukt Laudy naast de uitgaven die duidelijk als voltooid kunnen worden beschouwd een veelvoud aan al dan niet gedateerde probeersels en proeven die nooit tot voltooiing hebben geleid. Ook allerlei gelegenheidsdrukwerk als geboortekaartjes, ex libris, dankbetuigingen, menu's, communicatieprentjes en briefpapier valt begrijpelijkerwijs buiten de nummering.

Belangrijker echter dan het aantal verschenen titels is de kwaliteit van het werk. En die kwaliteit is bij De Renildis Handpers bijzonder hoog. De boeken die Maurice Laudy heeft gemaakt, behoren technisch en wat vormgeving betreft tot de top van wat er in de tweede helft van de twintigste eeuw door private presses is gedrukt. Laudy paart ambachtelijk vakmanschap aan een groot esthetisch inzicht. Zijn gevoel voor verhouding en harmonie, zijn gebruik van ornamenten, zijn authenticiteit in de vormgeving die in al haar gevarieerdheid steeds herkenbaar is, het zijn aspecten die de uitgaven van De Renildis Handpers een grote aantrekkingskracht verlenen en ze tot zeer gewaardeerde en gekoesterde kleinoden maakt. De personen die het voorrecht hebben tot de uitverkorenen te behoren aan wie Laudy zijn boeken gratis doet toekomen, steken zonder uitzondering de loftrumpet over het werk van de stille meester-drukker Achter den Dom.

In de nalatenschap van De Renildis Handpers bevindt zich briefpapier waarboven staat: 'Ex Officina Maurice Laudy Liturgische & literaire drukken in beperkte oplagen'. In al haar beknoptheid is dit een bruikbare karakterisering van Laudy's drukwerk. De teksten die hij voor zijn boeken kiest zijn dus lang niet altijd religieus van aard. Zeker, hij drukt kerstverhalen, psalmen, hymnen en antifonen, tijdloze teksten die ook nu nog voor velen van blijvende waarde zijn.

In het fonds van De Renildis Handpers treffen we o.m. de namen aan (sommige vaker dan eens) van Christian Morgenstern, Hadewych, Pierre Kemp, Geert Groote, J.H. Leopold, Kees Rood, Charles d'Orléans, J.W. von Goethe, Jan van Ruusbroec, Lodewijk van Deysse, Martin Buber, Rudolf Koch, Maimonides, Etty Hillesum, en P.C. Boutens.

In de loop van de jaren wordt het letterbezit van De Renildis handpers gestaag uitgebreid waarbij Laudy, in tegenstelling tot de meeste private-press-drukkers uit de tweede helft van de twintigste eeuw die zich vaak met tweedehands lettermateriaal moeten behelpen, via de drukkerij van de abdij van Berne, steeds nieuwe letters aanschaft. Aan het eind van zijn leven beschikt de drukker over 33 lettertypen. Hij blijkt een voorkeur te hebben voor letters ontworpen door Rudolf Koch (Wilhelm-Klingspor-Schrift, Wallau, Claudius) en Georg Trump (Delphin, Codex, Jaguar). Maar in zijn drukkerij treffen we ook letters aan als de Vendôme, Romanée, Rhapsodie, Columna, Post-Versal, en Solemnis.

In de zogenaamde 'zwarte proeven', experimenteert Laudy met o.m. lettertype, corpgrootte, interlinie, zetsbreedte, papierformaat, aantal regels per pagina. We treffen in die proeven aanzetten aan van Karel ende Elegast, Esmoreit, *Het uur U*, *Cheops*, gedichten van Bredero en Hooft, werk van Van Deysse, bijbelfragmenten, kerstverhalen en veel veel meer. Teksten die nooit tot een uitgave hebben geleid en die zeker nader onderzoek verdienen.

Als Rudi Ekkart in 1987 afscheid neemt als directeur/conservator van wat dan nog heet Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, wil hij dat doen met een tentoonstelling van het werk van de door hem zeer bewonderde Renildis Handpers. Maurice Laudy is bereid zijn medewerking te verlenen. Op 18 november vindt de opening plaats en er verschijnt een kleine catalogus *De Renildis Handpers 1957 - 1987*. De drukker is niet bij de opening aanwezig maar zal de tentoonstelling op een later tijdstip incognito bezoeken. Laudy was zeer te spreken over de vormgeving van de catalogus, verzorgd door de toenmalige huistypograaf van Museum Meermanno, Karel Treebus. Aan het slot van zijn lovende bespreking in *De Volkskrant* van 19 december 1987 schrijft Hub. Hubben: 'Het wachten is op een complete - liefst rijk geïllustreerde! - bibliografie van de Renildis Handpers, ...' Die bibliografie zal, wederom verzorgd door Karel Treebus, als alles volgens plan verloopt in 2020, honderd jaar na de geboorte van de drukker, verschijnen.

Ser J.L. Prop

Proeven *Den Reghel*

Aanwinsten

IDENTITEIT EN DIASPORA

Evgenia Kim, *Koryo Saram*, 2019

Vanaf ca. 1850 vestigden Koreanen zich in Rusland. De opeenvolgende generaties deden hun uiterste best hun kinderen toegang te geven tot de heersende cultuur, waarbij zij zich voortdurend aan de wisselende omstandigheden aanpasten. De eerste generatie adopteerde de Russische taal en het cyrillische schrift en bekeerde zich tot het orthodoxe geloof. Na de revolutie zwerden velen het geloof af en volgden de communistische partijlijn. Toch bleven spanningen niet uit en vanaf 1937 werden ruim 170.000 Koreanen gedeporteerd naar Kazachstan en Uzbekistan. Velen bezweken door kou en gebrek aan voedsel. Aan hun lot overgelaten moesten zij in hun nieuwe omgeving een bestaan opbouwen. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie waren deze *Koryo Saram*, letterlijk mens(en) uit Korea, wederom gedwongen zich aan te passen in de nieuwe onafhankelijke republieken. De familie van Evgenia Kim, wier grootvader in 1937 naar Uzbekistan werd gedeporteerd, sprak zelden over hun verleden. In haar boek *Koryo Saram* probeert zij die sporadische en vluchtige familie verhalen te verbinden met de ervaringen van de tot emigratie gedwongen etnische Koreanen. De leporello, in een oplage van vijftien exemplaren, heeft een tekstzijde en een beeldzijde. Beide zijden vertellen het verhaal van vier generaties etnische Koreanen. Aan beide zijden is letterlijk een rode draad aangebracht, die de zowel mentale als fysieke zwerftocht van de etnische Koreanen van tsaristisch Rusland naar onafhankelijke republieken in kaart brengt. De tekstzijde is gedrukt

Evgenia Kim, *Koryo Saram*, 2019

in een neutrale schreefloze letter, de beelden zijn deels ontleend aan historische foto's met o.a. het onderricht aan Koreanen in het cyrillisch schrift, de keuze voor het marxisme, beelden van veranderende landschappen en de gedwongen uittocht van de *Koryo Saram*. De leporello wordt bijeengehouden door een geknoopte zijden doek met een Koreaans patroon, een verwijzing naar de knapzak die veel Koreanen gebruikten op hun zwerftocht.

Emily Martin, *All sorts*, 2015

Emily Martin, *The tragedy of King Lear*, 2019 en *All Sorts*, 2015

Shakespeares *King Lear* kreeg voor de Amerikaanse kunstenaar Emily Martin na de laatste presidentsverkiezingen in 2016 een actuele betekenis. Immers, de ijdelheid en dwaasheid van een man op leeftijd is al problematisch voor de familie, maar wanneer deze man ook staatshoofd is, wordt het een nationale tragedie. Martin koos fragmenten uit Shakespeare's toneelstuk die zowel overeenkomsten als verschillen met het presidentschap van Donald Trump belichten. De abstracte en deels driedimensionale illustraties zijn geïnspireerd op de 'Shakespearean equations' van Man Ray. Dit is een serie werken waarin de kunstenaar toneelstukken van Shakespeare met behulp van bewerkingen van wiskundige modellen weergeeft.

In 2015 maakte Martin als artist in residence aan de universiteit van Florida te Miami, samen met drukker Ellen Knudson, het werk *All sorts*, in een editie van 35 exemplaren. Uitgangspunt voor het werk was de grote collectie efemeer drukwerk rond citrusvruchten die in de universiteit is ondergebracht. De letters, patronen en kleuren in dit zogenaamde tunnelboek zijn aan dit drukwerk ontleend. Tunnelboeken bestaan uit in harmonievorm verbonden segmenten met beeld en/of tekst, die uitgetrokken als een kijkdoos functioneren. *All sorts* bestaat uit een dubbel alfabet van woorden die, zowel positief als negatief, gebruikt kunnen worden om het karakter van mensen te omschrijven, van *Apathetic* tot *Zoned* en van *Average* tot *Zany*. De universiteit van Florida stelde Emily Martin in de gelegenheid het werk aan een klein aantal instellingen te schenken, waaronder Huis van het boek.

Romano Hänni, *It is bitter to leave your home. A true story depicted in typographic images*, Basel, 2017

Van de Zwitserse boekkunstenaar Romano Hänni werd eerder het boek *Gnadenlos hinrichten* aangekocht, een aanklacht tegen het executeren van dienstweigeraars tijdens de Eerste Wereldoorlog (zie *Leeslint* nr. 43, p. 14). Met *It is bitter to leave your home* richt Hänni zich op een gebeurtenis die minder lang geleden is gebeurd, maar nu al totaal vergeten lijkt, de kernramp bij Fukushima op 11 maart 2011. Hänni's boek is een typografisch elegant verbeelde aanklacht tegen de autoriteiten die verantwoordelijk waren voor deze ramp en het verbergen van de gevolgen. De reactoren werden immers onvoldoende beschermd en veel te dicht bij de kust gebouwd. Na de ramp zijn de normen voor blootstelling aan straling en metingen van radioactiviteit officieel

Candace Hicks, *Coincidence*, 2014

bijgesteld om maar aan de minimale voorschriften te kunnen voldoen. Er wordt nog steeds grond afgegraven en grondwater afgevoerd, maar die opslag levert weer nieuwe problemen. Naast een aanklacht tegen deze 'atoomaffia', is het boek ook een oproep aan moeders om hun kinderen niet in slaafse gehoorzaamheid op te voeden, maar ze een eigen vrije wil bij te brengen. De komende generaties moeten, geconfronteerd met deze dodelijke nucleaire nalatenschap, de autoriteiten verantwoordelijk houden voor hun hebzucht en onnadenkendheid. De felle kritiek wordt zowel in tekst als beeld verwoord in een subtiele typografie, onnavolgbaar in hoogdruk met loden letters, plastic, hout en metalen lijnen en geometrische tekens met de hand op een proefpers gedrukt. De standaardeditie van 87 exemplaren is voorzien van een losse fotobijlage, waarmee wij enigszins een indruk krijgen van het wordingsproces van deze indrukwekkende uitgave. Hänni werkte tussen december 2013 tot juni 2017 met enige onderbrekingen 1400 uur aan het boek.

TOEVAL BESTAAT NIET

Candace Hicks, *Coincidence*, 2014

Apofenie is de neiging om verbanden te zien tussen schijnbaar onverwante voorwerpen of ideeën. Net nadat de Amerikaanse boekkunstenaar Candace Hicks het woord apofenie in een boek had gelezen, hoorde zij hetzelfde woord in een radioprogramma. In haar boek *Coincidence*, vormgegeven als een notitieboek, met de tekst gedrukt in Hicks' eigen handschrift, beschrijft zij het fenomeen toeval. De hoofdtekst is een innerlijke monoloog, waarbij zij uiteenlopende feiten met elkaar in verband brengt. Hebben toevalligheden inderdaad een

betekenis die wij niet direct zien? De doorlopende tekst wordt afgewisseld met uitslaande pagina's waarin door elkaar kriolende rode mieren zijn afgebeeld. Wanneer de lezer de bij het boek geleverde bril met rode glazen opzet, wordt een korte tekst over de entomoloog E.O. Wilson leesbaar. Deze ontdekte dat mieren door middel van chemische stoffen met elkaar communiceren. In de schijnbaar willekeurige bewegingen van deze dieren schuilt dus wel degelijk een betekenis.

Nieuwjaarsbijeenkomst 2020

De bijeenkomst vond dit jaar plaats op vrijdag 10 januari. In het koetshuis heette hoofd Collectiebeheer en plaatsvervangend directeur Rickey Tax de Vrienden van harte welkom. Voorafgaand aan het programma werd er stilgestaan bij het overlijden van Maartje de Haan. Zij was van 2010 tot 2015 directeur van het museum. Zij leidde het museum in de moeilijke periode van de bezuinigingen van 2011 en de periode daarna. Dat deed zij met grote inzet en enthousiasme. En daar zijn we haar nog altijd dankbaar voor.

Anno 2019 staat het museum er veel beter voor. We sluiten een succesvol jaar af met maar liefst 28.000 bezoekers. Een van de hoogste bezoekersaantallen ooit waarmee het museum de stijgende lijn doorzet. Het jaar begon met de tentoonstelling 'De Bijzondere Band: Art Nouveau-boeken van Dijsselhof, Lion Cachet en Nieuwenhuis', met prachtig vormgegeven boekbanden. Deze tentoonstelling werd in de zomer opgevolgd door de familie-tentoonstelling 'Letterland'. Een (inter)actieve tentoonstelling, waarbij kinderen spelenderwijs met letters aan de slag konden. Tegelijkertijd konden de bezoekers in de andere zalen van het museum genieten van een groot aantal bijzondere topstukken. De parels uit de museumcollectie in een door de conservatoren zorgvuldig samengestelde tentoonstelling.

Bert Sliggers, gastconservator en samensteller van de huidige spraakmakende tentoonstelling 'Foute Boeken?', verzorgde deze middag een boeiende inleiding op de tentoonstelling. De Vrienden luisterden aandachtig en bijzonder geïnteresseerd naar zijn lezing over boeken die door een andere tijdgeest en voortschrijdend inzicht controversieel zijn geworden.

Ook in 2020 staan natuurlijk weer verschillende tentoonstellingen en andere evenementen op de agenda. Te beginnen bij een tentoonstelling rondom een absoluut topstuk uit onze eigen collectie, de beroemde 350 jaar oude Atlas

Maior van Blaeu. De eerstvolgende grote tentoonstelling is een samenwerking met radiomaker en kunstenaar Ruud de Wild: 'Ruud de Wild, songbook. Reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken'. Voor deze tentoonstelling werkt het museum nauw samen met Martine de Bruin van het Meertens Instituut, Garrelt Verhoeven, de Koninklijke Bibliotheek en diverse bruikleengevers.

Voorzitter Claudine Chavannes-Mazel kondigde de Vriendendag 2020 aan. Dan brengen we een bezoek aan De Librije van Enkhuizen. De enige zeventiende-eeuwse stadsbibliotheek in Nederland die bewaard is gebleven op haar oorspronkelijke locatie.* Verder zijn we verheugd met het nieuws dat we twee nieuwe leden mogen verwelkomen in ons bestuur. De heer Fokas Holthuis en mevrouw Irene van Renswoude zijn per 2020 toegetreden. Daarnaast willen we graag scheidend bestuurslid Jaap Schipper bedanken voor al zijn inspanningen voor het museum. Jaap, hartelijk dank voor je inzet en vriendschap!

Aan het eind van de bijeenkomst toonde Rickey Tax de aanwinsten die in 2019 met steun van de Vrienden zijn verworven. Waaronder een meterslange leporello van boekkunstenaar Felicia Rice: *Documentado/Undocumented*, de originele correspondentie van boekenverzamelaars Alfred Edward Newton en George Holbrook Jackson en de bijzonder verfijnde uitgave *Kanage Pholu Wanda* van de Australische kunstenaar Tim Mosely (Silverwattle bookfoundry).

Na afloop was er gelegenheid de tentoonstelling 'Foute boeken?' te bezichtigen, waarna het gezelschap zich voor de receptie verplaatste naar het souterrain van het museum.

Anke Broeren

* Tot onze spijt zal, wegens de huidige situatie omtrent COVID-19, de Vriendendag naar De Librije van Enkhuizen voorlopig niet doorgaan. We proberen dit mooie plan weer op te pakken zodra de omstandigheden het toelaten.

Nieuwe Vrienden

Mevrouw Zon

De heer M. Dijkgraaf, Oosterbeek

Mevrouw I. Timmers, Utrecht

De heer Keller

Mevrouw J. Rolfes, Meppel

Mevrouw I. Peijnenburg, Den Haag

De heer R. Voermans

FOTO KAREN POLDER

Colofon

Leeslint is een halfjaarlijkse uitgave van Huis van het boek.

Leeslint wordt gratis toegezonden aan de Vrienden van het museum.

Alle correspondentie te richten aan de redactie van Leeslint:
Prinsessegracht 30
2514 AP Den Haag
t (070) 205 7254
aafke.boerma@huisvanhetboek.nl

Eindredactie Aafke Boerma
Redactieraad Erik Geleijns, Rickey Tax, en Anke Broeren
Correctie Thom van Rossum
Fotografie Frank Jansen (tenzij anders vermeld)
Ontwerp Studio Tint, Den Haag
Vormgeving Jelle Hellinga, Den Haag
Druk Lenoirschuring, Amsterdam

ISSN 0928-2262

Oplage 2500 exemplaren

Papier Biotop 120 grams

Letters Trinité van Bram de Does en Productus van Petr van Blokland